

«HÂNE» DEYİMİ HAKKINDA

Nejat Göyünç

Aslında Farsça'dan Türkçe'ye ödünç alınan, lügatlarda «ev, bina, ikametgâh, aile, hanım, bir cetvelde veya şemadaki alt bölümler, küçük kısımlara bölünebilen bir şeyin her bir parçası (dama ve satranç tahtasındaki kareler, taviada üzerine pulların konulduğu bölümler, kareli kâğıttaki karelerden her biri), matematikte sayılar sistemindeki basamaklar (birler, onlar, yüzler vs. hanesi) gibi türlü anlamlar taşıyan «hâne» kelimesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus meseleleri veya Tapu-Tahrir Defterleri üzerinde çalışanlar için, mahiyeti henüz tam bir açıklıkla çözümlenememiş, kaç nüfusluk bir topluluğu ifade ettiği hâlen tartışılmakta olan bir deyimdir. Mesele, «emlak kısmı satılsa eğer hâne ve ger bagdır ve ger âsiyâb her ne bey' olsa¹...» cümlecğinde «ev» kasd edildiği âşikârdır. «Ev» ke-iimesine Osmanlı Kanun-nâmelerinde ayrıca sık-sık rastlanır². Lâkin «hâneden hâneye otuz üç akçe alınurmuş³...», «bazı karyeler halkı mübah dağda kesdükleri odun için hâneden hâneye birer akçe alınurmuş⁴...», «her hâneden birer nevgi yağ alalar⁵...» gibi ibarelerde bahis konusu edilen «ev» değil, birer «avâız hâne», yani birer vergi matrahı teşkil eden birimdir.

1 Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları, I (Kanunlar), İstanbul, 1943, s. 152.

2 Aynı yazar, aynı eser, I, 443

3 Aynı yazar, aynı eser, I, 82.

4 1578 tarihli Kângırı kanun-nâmesi'nden, Ömer Lütfi Barkan, aynı eser, I, 37.

5 Nejat Göyünç, XVI. yüzyılda Mardin sancağı, İstanbul, 1969, s. 162.

Tahrir Defterlerindeki verilere dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyıldaki, özellikle 1520-34 yılları arasındaki, bir kısım büyük şehirlerinin nüfusunu hesaplayan Ömer Lütfi Barkan⁶ın «hâne» karşılığı olarak kabul ettiği «5» katsayısı pek çok araştırmacı tarafından benimsenmiş görünmektedir⁷. Bununla beraber, bu rakamı az bularak «7» katsayısını kullananlar olduğu gibi⁸, daha az olması kanısında olan bilim adamları da vardır. Josiah C. Russell⁹, XVI. yüzyılda İspanya'daki Arapları (Moors) gözönünde bulundurarak, pek de istemeyerek, Barkan'ın fikrini kabul eder görünmekte ise de, Venedik kaynaklarına dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nda 12-14 yaşlarından itibaren hıristiyan ve yahudi erkeklerinin haraç ödemekle yükümlü bulduklarını, bunların ise sayılarının sıhhatli bir şekilde bilindiğini zikr etmekte, buna göre de haraç mültezimlerinin sayısının 3 katının toplam gayr-i müslim nüfus sayısını vereceğini yazmaktadır. Aynı yazar, hâne adetlerine dayanarak nüfus hesaplaması için 3,5 katsayısını ortaya atmaktadır. Aile, kocakarı-çocuk ve ebeveyn'den meydana gelmekte, diğer akrabalar genellikle ayrı oturuyorlar kabul edilmektedir¹⁰.

M.A. Cook ise «hâne» ile ilgili verilere dayanarak nüfus hesaplarken 4,5 katsayısını kullanmaktadır¹¹.

Kıymetli araştırmacı Bruce McGowan «1568-1579 tarihleri arasında Orta Tuna bölgesinde artı-ürün ve vergilendirme» konusuna

6 «Tarihî demografi» araştırmaları ve «Osmanlı Tarihi», *Türkiyat Mecmuası* X (1951), 1-26; aynı yazar, «Quelques observations sur l'organisation économique et sociale des villes ottomanes des XVIe et XVIIe siècles», *La ville*, III (*Recueil de la Société Jean Bodin*, Brussels, 1955), 289-310; aynı yazar, «Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire Ottoman aux XVe et XVIe siècles», *Journal of the Economic and Social History of the Orient* (JESHO), I (1958), 9-36.

7 Bunlara iki örnek olmak üzere bk. Nejat Göyünç, *aynı eser*, s. 86, Heath W. Lowry, *The Ottoman Tahrir Defters as a Source for Urban Demographic History: The Case Study of Trabzon (ca. 1486-1583)*, University of California, Los Angeles, 1977, Doktora tezi, s. 262.

8 Faruk Sümer, «Kayı», *İA*, VI, 461a.

9 «Late Medieval Balkan and Asia Minor Population», *JESHO*, III (1960), 265-274, özellikle s. 265-266.

10 Josiah C. Russell, *aynı eser*, s. 265.

11 M.A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, London, 1972, s. 85, 90, 98.

ilişkin çok önemli makalesinde¹² «hâne» katsayısı (*The Household Divisor*) üzerinde durmakta, Barkan'ın, Russell'in ve Cook'un görüşlerine temas ettikten sonra, bu rakamın Semendire sancağı'nda 3,57, Segedin'de 4,59, D'ula'da 5,26 ve Sirem'de 6 olabileceğine değinmektedir.

Ronald C. Jennings¹³ «XVI. yüzyılda Anadolu'da şehir nüfusu» konusunu incelediği bir araştırmasında «hâne» ve teşkilâtı hakkında çok az şey bilindiğine, osmanlılarda ailenin Orta Çağ İtalya'sındaki benzediğine işaret etmekte, bu ülkede nüfusun büyük bir artış göstermesi sonucu ailenin büyüdüğünü, bunun tabii bir neticesi olarak da ailedeki nüfus sayısının Verona'da 1425-1502 arasında 3,7'den 5,9'a, Floransa'da 1425-1480 arasında 3,8'den 5,2'ye yükseldiğini belirtmektedir¹⁴. Osmanlı «hâne»si hakkında herhangi bir katsayı önerisinde bulunmamaktadır.

Suraiya Faroqi¹⁵ de, sadece McGowan'ın bulduğu katsayılarıdaki esnekliğe dikkati çekmektedir.

Son zamanlarda yeni yayınlanan bir eserde de bu katsayı «6», olarak kabul edilmektedir¹⁶.

Böylelikle, yukarıda bahis konusu edilen araştırmalardaki görüş ve tekliflerin ışığında «hâne», diğer bir deyimle «avâriz hâne» ile ilgili olarak Tahrir Defterleri'ndeki rakamları, demografik çalışmalarda hangi katsayı ile çarpmak gerekir, sorusunun karşılığını bulmak, çözümü en önemli sorunlardan birisi olmaktadır. Bu konuda en büyük müşkilin de Tahrir Defterleri'nin ve ilgili diğer kayıtların bize hemen hemen hiç yardımcı olmamasından doğduğu açıktır. Barkan'ın yayınladığı Sirem (metinde Serim) kanun-nâmesine ek hüküm sureti parçasındaki¹⁶ «bir hânede ne kadar adam olur-

12 «Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)», *Archivum Ottomanicum*, I (1969), 139-196.

13 «Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon, and Erzurum», *International Journal of Middle East Studies* (IJMES), 7 (1976), s. 21-57.

14 Ronald C. Jennings, *aynı eser*, s. 23.

15 «Rural Society in Anatolia and the Balkans during the Sixteenth Century, I», *Turcica*, IX/1 (1977), 194.

16a Amnon Cohen - Bernard Lewis, *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1978, s. 15.

16 Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar*, s. 306-7'deki dipnotunda.

sa, her biri başkaca ispençeye mukayyed olub, andan gayri 'avâriz dahi virürler», «Sirem sancağı reayası ekseriya bir evde yedişer ve sekizer nefer kimesne olurlar. Lâkin sipahilerine ancak otluk ve odun akçesi diyü on iki akçeden gayri nesne virmezler» cümleleri ilgi çekicidir, McGowan'ın da dikkatinden kaçmamıştır¹⁷.

XVI. yüzyılda «hâne» ile ilgili katsayı hususunda kaynaklardaki elverişsizliğe karşılık, XIX. yüzyılda bu konuda bir hayli zengin malzemeye tesadüf edilmektedir. Aynı yüzyılda Rus işgalleri sonucu Kırım'dan, Kafkaslardan ve Balkanlar'dan yüzbinlerce göçmenin Osmanlı İmparatorluğu'nun henüz elde bulunan kesimlerine akın akın gelmesi dolayısı ile¹⁸ muhtelif yerlerde yeni köyler kurularak göçmenler yerleştirilmekte, bu münasebetle de bunlardan her birine kaç hâne kaç nüfus iskân edildiği belirtilmektedir. Ayrıca bazı belgelerde de doğrudan doğruya kitleler halinde yerleştirmelerden veya göçlerden söz edilmekte, yine hâne ve nüfus miktarları verilmektedir. Böylece, XIX. yüzyıl için «hâne» ve «nüfus» arasındaki bağlantıyı ortalama olarak tesbit etmek imkân dahilindedir. Bazan da belgelerden hâne efradının kimlerden müteşekkil olduğunu, bunların akrabalık veya yakınlık durumunu, yaşlarını öğrenmek mümkündür. Bu itibarla, aşağıda :

I. Yeni kurulan göçmen köylerine ait bilgilerle, diğerlerine dayanarak «hâne» ve «nüfus» arasındaki oranı -ortalama olarak- tesbit etmek,

II. «Hâne» fertleri arasındaki ilişkileri, yaş durumlarını -belirli belgelere dayanarak- sunmak deneyine girişilecektir.

17 Bruce McGowan, aynı eser, s. 162, 38 no.lu dipnot.

18 Göç ve göçmen konuları için bk. Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de göç ve göçmen meseleleri*, İstanbul, 1966; Bilâl N. Şimsir, *Rumeli'den Türk göçmenleri*, Ankara, 1968-1970, I-II; Mark Pinson, «Russian Policy and the Emigration of the Crimean Tatars to the Ottoman Empire», 1854-1862, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, I (1972), 37-56, 2-3 (1974), 101-114; aynı yazar, «Ottoman Colonization of the Crimean Tatars in Bulgaria, 1854-1862», *VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye sunulan bildiriler*, II, Ankara, 1973, s. 1040-1058; Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, 1808-1975*, II, London, Cambridge University Press, 1977, s. 238-239; Faruk Kocacık, *Balkanlardan Anadolu'ya yönelik göçler (1878-1900). Karşılaştırmalı yerli ve göçmen köyü monografileri*, Ankara, 1978 (Hacettepe Üniversitesi Mezuniyet Sonrası Eğitimi Fakültesi, Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bilim Dalı doktora tezi), s. 171-173. Faruk Kocacık, «XIX. yüzyılda göçmen köylerine ilişkin bazı yapı planları», *Tarih Dergisi*, 32 (1979), s. 415-426.

I. «Hâne» ve «nüfus» arasındaki ortalama oran, yani katsayı.

Bu hususta elimizdeki bilgiler, oranlar ve gerekli açıklamalarla şöyledir :

Sıra no.	Hâne	Nüfus	Oran	Açıklamalar
1	40	110	2,75	Teke sancağı'nda Antalya şehri'nde Orhaniye mahallesi.
2	64	280	4,37	Teke sancağı'nda Antalya kazası'nın Serik nahiyesi'nde Acıncalar mevkiinde Hamidiye karyesi.
3	30	109	3,63	Antalya kazası'nın Döşeme-altı'nda Öyük civarında Seli-miye karyesi.
4	62	204	3,29	Antalya kazası'nın Aşağı-oba mevki civarında Kara-kuyu'da Karafir karyesi.
5	24	85	3,54	Serik nahiyesi'nde Kebiter ve Teke karyesi civarında Cagalü karyesi.
6	18	63	3,50	Serik nahiyesi'nde Taşlık nâm mahalde Aydoğmuş karyesi.
7	23	96	4,17	Antalya kazası'nın Beş-konak nahiyesi'nde Belkıs nâm mahalde Gölelü karyesi.
8	24	103	4,29	Antalya kazası'nın Abdüssamedler mahallesinde Zülüflü-çeşmesi nâm mahalde Şâtırlu karyesi.
9	60	205	3,41	Antalya kazası'nın Döşeme-altı mevkiinde Derelü karyesi.

Sıra no.	Hâne	Nüfus	Oran	Açıklamalar
10	20	98	4,90	Serik nahiyesi'nin Çakallık karyesi'nde Belek nâm mahalde Tefikiyye karyesi.
11	29	130	4,48	Serik nahiyesi'nde İnceler civarında Boyalı-mezarlık mevkiinde Gediklü karyesi.
12	73	286	3,91	Serik nahiyesi'nde Kökâz-çeşmesi başında Şevketiyye karyesi.
13	60	260	4,33	Serik nahiyesi'nde Çakallık civarında Dikmen nâm mevkiide Vardarlar karyesi ¹⁹ .
14	79	313	3,96	Trabzon vilâyeti'nin Ordu kazası'ndaki mirî arazide Sultaniyye karyesi.
15	20	109	5,45	Ordu kazası'nda Şerefiyye karyesi.
16	21	101	4,80	Ordu kazası'nda Sâmpasâ karyesi.
17	40	150	3,75	Ordu kazası'nda kısmen mirî arazide Şücâiyye karyesi.
18	79	352	4,45	Ordu kazası'nda mirî arazide Burhâneddin karyesi.
19	35	139	3,97	Ordu kazası'nda Orhaniyye karyesi.
20	22	77	3,50	Ordu kazası'nda mirî arazide Bahâriyye karyesi.
21	61	232	3,80	Ordu kazası'nda mirî arazide Osmâniyye karyesi.
22	34	102	3.—	Ordu kazası'nda mirî arazide Bahâdır karyesi.

Sıra no.	Hâne	Nüfus	Oran	Açıklamalar
23	41	154	3,75	Ordu kazası'nın perşembe nahiyesi'nde mirî arazide Süleymaniye karyesi.
24	34	116	3,41	Perşembe nahiyesi'nde Salâhiyye karyesi.
25	34	147	4,32	Perşembe nahiyesi'nde mirî arazide Bahâriyye karyesi.
26	19	126	6,63	Perşembe nahiyesi'nde Sultaniyye karyesi.
27	17	73	4,29	Perşembe nahiyesi'nde Husûbân (bugün : Yeniöz) karyesi.
28	38	151	3,97	Perşembe nahiyesi'nde Gûrika karyesi.
29	28	96	3,42	Perşembe nahiyesi'nde mirî arazide Nûriyye karyesi.
30	8	24	3.—	Perşembe nahiyesi'nde Refâhiyye karyesinde.
31	10	45	4,50	Perşembe nahiyesi'nde Koz-ağzı karyesi.
32	67	355	5,29	Ordu kazası'nın Ulubey nahiyesi'nde Fethiye ve Refâhiyye karyelerinde.
33	32	157	4,90	Ordu kazası'nın Habsamana (bugün : Gököy) nahiyesinde Küşâdiyye (bugün : Yuvapınar) karyesi.
34	18	58	3,22	Habsamana nahiyesi'nde Hayriyye karyesi.
35	18	78	4,33	Habsamana nahiyesi'nde Şafakiyye karyesi.
36	51	214	4,19	Habsamana nahiyesi'nde Cihadiyye karyesi.
37	96	379	3,94	Ordu kazası'nın Bolaman nahiyesi'nde Hamidiyye karyesi.

19 Antalya yöresindeki iskân ile ilgili bilgiler için (sıra no. 1-13) bk. BA, İrade, Şûra-yı Devlet (kısaltma : ŞD) -5032. Belge 1887 (1304) tarihlidir.

Sıra no.	Hâne	Nüfus	Oran	Açıklamalar
38	135	496	3,67	Bolaman nahiyesi'nde Şevkiyeye karyesi ²⁰ .
39	7	31	4,42	Trabzon'a gelen Dağıstan göçmenlerinden Bursa'ya gönderilen bir gurup ²¹ .
40	30	150	5.—	Sivas'tan Biga'ya göçen Dağıstan göçmen gurubu ²² .
41	5	30	6.—	Gümüşhâne sancağı'nda Şirân kazası'nın Selli-dere karyesi'ne iskân edilen Çerkes göçmenleri ²³ .
42	41	166	4,04	Ankara'nın Seferihisar (şimdi Eskişehir'de Sivrihisar) kazası'nın Güğüm mevkiinde yeni kurulan Hamidiye (bugün: Çandır) karyesi'ne yerleştirilen Tırnova göçmenleri ²⁴ .
43	20	96	4,80	Ordu'dan Düzce'de Büyükpınar mevkiine göçen Rumlar ²⁵ .
44	17	69	4,05	Ordu'dan Düzce'nin Kurugöl karyesine yerleşenler ²⁶ .

20 Trabzon vilâyeti'nin Ordu kazası'na ilişkin bilgiler (sıra no. 14-38) için bk. BA, İrade, Dahiliye (kısıtlama : D) -79603 ve ekleri. Bu köylere yerleştirilenler Gürcistan'dan gelen müslüman halk olup, Trabzon'un başka kazalarına da 1886 (1303) tarihlerinde 4500 hâne Gürcistan göçmeni yerleştirildiği aynı belgeden öğrenilmektedir.

21 BA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası, Gelen-Giden Defteri (kısıtlama : EO, GG), 761/38-4, kayıt no. 166, 10 Aralık 1861 (7 Cemâziyülahir 1278) tarihli.

22 BA, İrade, D-433788 (1871-1288 tarihli).

23 BA, İrade, D-46690 (1871 tarihli).

24 BA, İrade, D-1311, Safer, no. 51; ayrıca bk. Yusuf Çam, 1311 (1893-1894) yılında kurulan muhacir köyleri, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Mezuniyet tezi, 1978, s. 23.

25 BA, İrade, D-1311, Şevval, no. 12; Yusuf Çam, aynı eser, s. 21.

26 BA, İrade, D-1311, Cemâziyülahir, no. 22; Yusuf Çam, aynı eser, s. 28.

Sıra no.	Hâne	Nüfus	Oran	Açıklamalar
45	14	51	3,64	Seferihisar (bugün: Sivrihisar) kazası'nın Tuzluca mevkiinde Umrâniyye (bugün: Gülçayır) karyesi'ne yerleşen Ruscuk göçmenleri ²⁷ .
46	10	46	4,60	Seferihisar kazası'nın Karkendi mahallinde İcâdiyye karyesi'nde yerleşen Ruscuk göçmenleri ²⁸ .
47	28	108	3,85	Seferihisar kazası'nın Paşakadın mevkiinde Burhâneddin karyesi'nde yerleştirilen Ruscuk ve Tırnova göçmenleri ²⁹ .
48	19	94	4,94	İznik'te Ayvaşa mevkiinde 5000 dönümlük mirî araziye iskân edilenler ³⁰ .
49	30	196	6,53	Aydos ve Karinâbâd kazalarından geçerek Vize'de Develi isimli mezraada Selimiyye karyesi'ne yerleştirilenler ³¹ .
50	10	35	3,50	İstanköy'e yerleştirilen göçmenler ³² .
51	16	84	5,25	Kütahya sancağı'nda Gümüş nahiyesi'nde Mahmudiye karyesi ³³ .
52	5240	21577	4,11	Rumeli ve Kafkasya göçmenleri için Biga'da kurulan 70 kar-

27 BA, İrade, D-1311, Safer, no. 51; Yusuf Çam, aynı eser, s. 34.

28 BA, İrade, D-1311, Safer, no. 51; Yusuf Çam, aynı eser, s. 25.

29 BA, İrade, D-1311, Safer, no. 51; Yusuf Çam, aynı eser, s. 19.

30 BA, EO, GG, 763/38-6, kayıt no. 66416.

31 BA, EO, GG, 763/38-6, kayıt no. 61372.

32 BA, İrade, D-1313, Receb, no. 27.

33 BA, İrade, D-1313, Ramazan, no. 10.

Sıra no.	Hâne	Nüfus	Oran	Açıklamalar
				yenin toplam hâne ve nüfus verileri ³⁴ .
53	16	49	3,06	Haymana'da iskân edilen Kırımılı göçmenleri ³⁵ .
54	49	119	2,42	Konya'da Sahra nahiyesi'nde Pîr-esad mevkiinde Fethiye karyesi ³⁶ .
55	8	42	5,25	Dağıstan göçmenlerinden bir gurup ³⁷ .
56	40	183	4,57	Dağıstan göçmenlerinden bir başka gurup ³⁸ .
57	5	48	9,60	Ruşen vapuru ile İstanbul'a gelen Çerkes göçmenleri ³⁹ .
58	28	69	2,46	Yalova'nın Hacı Karain çiftliği civarında Tahta-köprü mevkiinde Sultaniye karyesine yerleştirilen göçmenler ⁴⁰ .
59	300	1795	5,98	Aydın'da misafir olarak bulunan Girit muhacirleri ⁴¹ .
60	50	182	3,64	Aydın vilâyeti'nin Bergama nahiyesinin Baba köyüne yerleştirilen göçmenler. Bu mahal-

34 BA, EO, GG, 763/38-6, kayıt no. 54652, 4 Cemâziyühâhir 1313 (22 Kasım 1895) tarihli.

35 BA, EO, GG, 763/38-6, kayıt no. 14891.

36 BA, İrade, D-1317, Cemâziyülevvel, no. 1.

37 BA, EO, GG, 763/38-6, kayıt no. 17170, 7 Rebiülahir 1319 (24 Temmuz 1901) tarihli.

38 BA, EO, GG, 763/38-6, kayıt no. 18998, 15 Rebiülevvel 1321 (11 Haziran 1903) tarihli.

39 BA, EO, GG, 763/38-6, kayıt no. 17120, 22 Rebiülahir 1319 (8 Ağustos 1901) tarihli.

40 BA, EO, GG, 763/38-6, kayıt no.

41 BA, EO, GG, 763/38-6, kayıt no. 17349, 17 Cemâziyühâhir 1319 (1 Ekim 1901) tarihli.

Sıra no.	Hâne	Nüfus	Oran	Açıklamalar
				le sonradan müstakil köy olmuş : İhsaniye ⁴² .
61	25	115	4,60	Konya vilâyeti'nin Hamid-âbâd (Isparta) sancağı'nda Başmakçı karyesine iskân edilen Tutrakan göçmenleri ⁴³ .
62	36	155	4,30	Hüdâvendigâr vilâyeti'nin Kütahya sancağı Eskişehir kazası'nda Seyitgazi nahiyesi'nde Silistre ve Karinâbâd göçmenleri için kurulan köy : Burhâniyye (bugün : Çukurca) ⁴⁴ .
63	24	112	4,66	Seyitgazi nahiyesi'nde Silistre ve Karinâbâd göçmenleri için kurulan Büyük Yayla karyesi ⁴⁵ .
64	11	49	4,45	Hamid-âbâd sancağı'nda Sekir yaylası'nda Cedid karyesinde Hezargrad göçmenleri (bugün : Keçiborlu'nun Yenitepe köyü) ⁴⁶ .
65	50	242	4,84	Seyitgazi nahiyesi'nde Silistre ve Karinâbâd göçmenleri için kurulan köy : İlyas (bugün : Sarıca İlyas) ⁴⁷ .
66	20	54	2,70	Hamid-âbâd sancağı'nda Kavakalanı mevkiinde Tutrakan ve Hezargrad göçmenleri köyü:

42 BA, İrade, D-1311, Cemâziyühâhir, no. 29; Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 18.

43 BA, İrade, D-1311, Safer, no. 32; Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 18-19.

44 BA, İrade, D-1311, Safer, no. 28; Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 20.

45 BA, İrade, D-1311, Safer, no. 28; Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 21.

46 BA, İrade, D-1311, Safer, no. 32; Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 22.

47 BA, İrade, D-1311, Safer, no. 28; Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 27.

Sıra no.	Hâne	Nüfus	Oran	Açıklamalar
				Kavak (bugün: Keçiörlü'ya bağlı Kavakalanı) ⁴⁸ .
67	138	550	4,66	Antalya sancağı'nda iskân olunup, sonradan ikliminin elverişsizliğinden Konya vilâyeti'nin Saiteli (Kadınhanı) kazası'na nakledilen Kafkas göçmenleri karyesi: Mahmûdiyye ⁴⁹ .
68	37	191	5,16	Çine kazası'nda Çakalı aşiretinin iskân edildiği Orhaniyye (bugün: Yeniköy) karyesi ⁵⁰ .
69	31	157	5,06	Seyitgazi nahiyesi'nde Silistre ve Karinâbâd göçmenleri karyesi: Salihyye ⁵¹ .
70	16	58	3,62	Konya vilâyeti Merkez kazası'nda Hezargrad göçmenleri için kurulan Seçme karyesi ⁵² .
71	52	148	2,84	Aydın vilâyeti'nin Denizli sancağı'nda Baklan nahiyesi'ne bağlı Kanlısuvat mevkiinde Hezargrad göçmenleri için kurulan Seyf'ül-hamîd (bugün: Kavaklı) karyesi ⁵³ .
72	16	58	3,62	Hamid-âbâd sancağı'nda Ketmiyye-alanı mevkiinde Hezargrad göçmenleri karyesi: Ümrâniyye (bugün: Keçiörlü'ya bağlı Gülköy) ⁵⁴ .

48 BA, İrade, D-1311, Safer, no. 32; Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 27.

49 BA, İrade, D-1311, Rebiülâhîr, no. 29; Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 29.

50 BA, İrade, D-1311, Zilhicce, no. 24; Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 30.

51 BA, İrade, D-1311, Safer, no. 28; Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 32.

52 BA, İrade, D-1311, Safer, no. 32; Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 33.

53 BA, İrade, D-1311, Zilkade, no. 18; Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 33.

54 BA, İrade, D-1311, Safer, no. 32; Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 34.

Sıra no.	Hâne	Nüfus	Oran	Açıklamalar
73	54	274	5,07	Aydın vilâyeti'nin Bozdoğan kazasına bağlı Yahşılı mevkiinde oturanlar köyden ayrılarak 1894'te yeni bir köy kurmuşlar: Yeniköy ⁵⁵ .
74	103	393	3,81	Bigadiç'ten Biga yarımadası'nda Biga ve Dimetoka (bugün: Gümüşçay)'ya göçenler ⁵⁶ .
75	28	76	2,71	Edirne vilâyeti'nin Kırkkilise (bugün: Kırklareli) kazası'nda 1873 tarihlerinde kurulmuş olan Çerkes köyü: Sadiye.
76	54	128	2,37	Babaeski kazası'nın Terzili köyüne yerleşen göçmenler.
77	63	119	1,88	Cisr-i Mustafapaşa kazası'nın Gökçedere karyesi.
78	31	91	2,93	Edirne vilâyeti'nin Dimetoka kazasına bağlı Çobanlı Çerkes köyü ⁵⁷ .
79	186	718	3,86	Biga yöresinde göçmen karyesi: Hamidiye.
80	44	194	4,40	Biga yöresinde Arabalan karyesi.
81	19	100	5,26	Biga yöresinde Bakacaklı çiftliği karyesi.
82	93	303	3,25	Biga yöresinde Gerlengeç karyesi.
83	100	411	4,11	Biga yöresinde Göktepe karyesi.
84	49	177	3,61	Biga yöresinde Katrancı karyesi.

55 BA, İrade, D-1311, Zilkade, no. 1; Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 35.

56 BA, İrade, D-36023.

57 Edirne vilâyeti'ndeki köylerle ilgili olarak (sıra no. 75-78) bk. BA, İrade, D-46874.

Sıra no.	Hâne	Nüfus	Oran	Açıklamalar
85	23	90	3,91	Biga yöresinde Sazoba karyesi.
86	121	592	4,89	Biga yöresinde Hıfziyye karyesi.
87	36	131	3,63	Biga yöresinde İkmâliyye karyesi.
88	52	189	3,63	Biga yöresinde Yenimahalle karyesi ⁵⁸ .
89	49	171	3,48	Biga yöresinde Çelîkgürü karyesi.
90	537	2471	4,60	Biga yöresinde Dimetoka (bugün : Gümüşçay bucağı merkezi) karyesi.
91	152	531	3,49	Biga yöresinde Hoşab karyesi.
92	64	230	3,59	Biga yöresinde Şerefiyye karyesi.
93	132	455	3,44	Biga yöresinde Yenice karyesi ⁵⁹ .
94	63	332	5,26	Biga yöresinde İrfâniyye (Ara-bakonağı) karyesi.
95	144	387	2,68	Biga yöresinde İhsâniyye karyesi.
97	183	715	3,90	Biga yöresinde Balıklı-çeşme karyesi.
99	114	360	3,15	Biga yöresinde Orhâniyye karyesi.
100	74	395	5,33	Biga yöresinde Dikmen karyesi.
101	52	192	3,69	Biga yöresinde Elmalı karyesi.
102	40	156	3,90	Biga yöresinde İhvâniyye karyesi.
103	110	511	4,64	Biga yöresinde Mecidiyye karyesi.

58 Sıra no. 79-88 için bk. BA, İrade, D-1313, Receb, no. 47.

59 Sıra no. 89-93 için bk. BA, İrade, Meclis-i Mahsûs (kısaltma : MM), 5444.

Sıra no.	Nâne	Nüfus	Oran	Açıklamalar
104	122	733	6.—	Biga yöresinde Maksûdiyye karyesi.
105	96	496	5,16	Biga yöresinde Pop (bugün : Kanibey) karyesi ⁶⁰ .

Verilen liste incelendiğinde, çok istisnâi olarak Cısr-i Mustafapaşa kazası'nın Gökçedere karyesi'ndeki 1, 88'lik çok düşük ve 1901 senesi Ağustos'unda İstanbul'a gelen Çerkes göçmenlerine ait 9,60'lık çok yüksek yalnız birer defa rastlanılan oranlar hariç tutulursa, genel olarak nüfus-hâne oranının 3-4 (42 tane) ve 4-5 (34 tane) arasında olduğu, bütününe ise 4,17 oranını verdiği görülmektedir. Ayrıca, 1895 senesinde Biga yöresine yeni köyler kurularak yerleştirilen büyük sayıdaki Rumeli ve Kafkas göçmenlerine⁶¹ ilişkin oranın da 4,11 olması XIX. yüzyılın ikinci yarısının sonlarında hâne'nin 4'ün biraz üzerindeki bir nüfusu ihtiva ettiği ihtimalini bir kısım belgelere dayanarak ortaya koyma imkânını vermektedir. Her ne kadar, 1865-66 yıllarında Çukurova yöresinde Cevdet ve Derviş Paşalar tarafından gerçekleştirilen, bir kısım konar-göçerlerin ve aşiretlerin belirli bir toprağa yerleştirilmeleri işlemi (*Fırka-i islâhiyye*) sırasında kurulan köy ve kasabalara iskân edilen nüfusa ilişkin verilerde çoğunlukla nüfus-hâne arasındaki oran 2 civarında görülmekte⁶², yine göçmenlere devletçe yapılması kararlaştırılan yardımların belirtildiği 1282 (1866) tarihli bir belgede⁶³ her beş nüfus bir

60 Sıra no. 94-105 için bk. BA, D-1313, Receb, no. 47 ve MM-5444.

61 Bunların ayrıntıları için bk. Faruk Kocacık, *Balkanlardan Anadolu'ya yönelik göçler (1878-1900). Karşılaştırmalı yerli ve göçmen köyü monografileri*, Hacettepe Üniversitesi Mezuniyet Sonrası Fakültesi Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bilim Dalı Doktora tezi, Ankara 1978, s. 170-171 (henüz basılmamıştır).

62 Yusuf Halaçoğlu, «Fırka-i islâhiye ve yapmış olduğu iskân», *Tarih Dergisi*, sayı 27 (1973), s. 1-20; aynı konuda bu ilk çalışmadan habersiz diğer iki araştırma için bk. Paul Dumont, «La pacification du sud-est anatolien en 1865», *Turcica*, V (1975), 108-130; Hilmi Karaboran, «Die Aktionen der Fırka-i İslâhiye und ihre Bedeutung für einen Strukturwandel der oberen Çukurova (Türkei) — Die Ausrottung des Nomadentums», *Review of the Geographical Institute of the University of Istanbul*, no. 16 (1977-1978), s. 149-162.

63 BA, İrade, Meclis-i Valâ 24269.

hâne» olarak hesaplanmalıdır, denilmekte, bazan da yine belgelerde «üç kişi bir hâne» sayılmasından bahs olunmaktadır⁶⁴. Bu bakımdan da belgelerdeki hâneye ilişkin açıklamalarda tam bir kesinlik yoktur. Bizim bir çok köylere ait 105 adetlik listemizde hâne katsayısı ancak 4 rakamının biraz üzerine çıkabilmiştir ki, bu da resmî kayıtlardaki ifadelere uymaktadır veya bunların tam ortalaması olmaktadır.

II. «Hâne» fertleri arasındaki ilişkiler ve yaş durumları.

Başbakanlık Arşivi'nde XIX. yüzyıla ait bazı belgelerde «hâne» mensuplarının kimliklerine ve yaşlarına ilişkin ayrıntılı verilere de rastlanmaktadır. XVI. yüzyıla ait belgelerdeki, özellikle Tahrir defterlerindeki «hâne» karşılığı aile⁶⁵ deyimi kullanılmakta ise de, buradaki hâne bir vergi-hânesi'dir. Defterlerde vergi mükellefi olarak gösterilen isim listelerinde zaman zaman görülen vergi mükellefi çift resmi ödeyen bir baba yanında «mücerred» oğlunun yahut vergi mükellefi kardeşinin ayrı ayrı yazılmakla beraber, aynı çatı altında oturduklarına hiç şüphe etmemek gerekir. Bugün de Anadolu'nun kırsal kesimlerinde, hatta ufak kasaba veya şehirlerde aynı avluya bakan birer odalı barınakların müşterek çatısı ve dışa tek çıkış kapısı olduğu bir gerçektir. XIX. yüzyıla ait belgelerde ise, «hâne» deyimi ile gerçek aile kasd edilmektedir. Üstelik bunların göçü takip eden yıllarda belirli bir süre vergi muafiyetleri de vardır⁶⁶.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı başlarında Kafkasya'dan gelerek Samsun'da karaya çıkan ve Ankara'ya gönderilerek bu sancak dahiline yerleştirilmeleri emr olunan 309 hânelik bir gurubun 952 büyük ve 325 küçükten müteşekkil olduğu görülmektedir⁶⁷. Nüfus-hâne oranı 4'ü pek az aşabilmektedir. Bu gurutpan birkaç «hâne» (aile) örneği şöyledir:

1. Baba 34, anne 25, oğul 15 yaşlarındadır. Aynı aileye mensup büyükanne 53, kız çocuk 2 yaşında iken vefat etmişlerdir.

64 Faruk Kocacık, *aynı eser*, s. 101.

65 Yabancı yayınlarda genel olarak «House, Household, Familie» deyimlerinin kullanılması hâne'nin aile karşılığı kullanıldığına delil olmaktadır.

66 Faruk Kocacık, *aynı eser*, s. 104, 117 ve 130.

67 BA, Maliye Defterleri, no. 20893, s. 49.

2. Baba 35, anne 26 yaşlarındadır. Biri 15, diğeri 1 yaşlarındaki iki kız çocuğu da vefat etmişlerdir.

3. Baba 65, kız çocuğu 16 yaşlarındadır. Ana 50, oğul 19 yaşında iken iki sene evvel vefat etmişlerdir.

4. 1860 (1276)'da dört kişilik bir aileden ise 1862'de yalnız 15 yaşlarında bir kız çocuğu kalmıştır. Baba 57, anne 50, oğul 20 yaşında iki sene önce ölmüşlerdir⁶⁸.

5. Yine 1276'da 8 kişilik bir aileden de iki sene sonra ancak yarısı kalmıştır. 60 yaşındaki büyükanne, 50 yaşındaki uşak (gûlâm) ve birisi 3 yaşında, diğeri 4 aylık iki kız çocuğu vefat etmişlerdir. 1278'de baba 31, anne 23, birisi erkek, diğeri kız iki çocuk 11 ve 5 yaşlarındadır⁶⁹.

Bir başka belgede de 35 kişilik büyük bir hâne örneğine rastlanılır⁷⁰:

Mehmed Efendi b. Şeyh Ahmed, «orta boylu, kara sakallı» ve 50 yaşındadır. Eşi Mümine 30, kızları 13 ve 12, kayınvalde 60, beyin kızkardeşi 12, süt kızkardeşi yine 12 yaşındadır. Ailenin diğer fertlerini 7 uşak ve onların taallukatı ile 2 cariye teşkil etmektedir. 1. uşak «kumral sakallı» Beğ b. Abdullah'ın yaşı kaydedilmemiştir. Karısı 16, oğlu 7, kızları 15, 7 ve 3 yaşlarındadır. 2. uşak «kara sakallı» Hasan b. Abdullah 40 yaşlarındadır. Karısı 20, kızları 12 ve 7; 3. uşak «kara sakallı» Uğurlu 30, karısı yine 30, 3 oğlundan ikizler 4'er, biri 1; 4. uşak «sakallı» İsmail b. Abdullah 23, karısı 15; 5. uşak «taze sakallı» Hüseyin b. Abdullah 20, karısı 18, oğlu 1, kızı 2; 6. uşak «taze sakallı» İsa b. Abdullah 25, kardeşleri 12 ve 9; 7. uşak 70 yaşındadırlar. Cariyelerden birisi 60, Mehmed Efendi'nin hanımına ait olan bir diğeri 7 yaşındadır. Burada gösterilen «hâne» şüphesiz, birçok ailelerin barındığı «ev» olmaktadır. Mehmed Efendi ailesi ile onun bir kısmı eş ve çocuk sahibi, yani bugünkü anlamda birer aile teşkil etmesi gereken uşakları topluluğudur. Bu tip, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok yerlerinde. İstanbul'da yüzyılımızın da başlarında görülen yaşayış düzenine uygun düşmektedir.

Yukarıda birkaç örneği verilen hâne tiplerinden tek kişilik olanları bile vardır. 14 yaş ve daha aşağısında olanlar küçük (sagır),

68 BA, *aynı defter*, s. 4.

69 BA, *aynı defter*, s. 5.

70 BA, İrade, D-2894 s. 5.

daha yaşlıları da büyük (kebîr) sayılmaktadırlar. Birkaçına kısaca işaret olunan belgelerdeki aile tiplerinin teker teker daha uzun bir incelenmesinden, Kafkaslardan gelen müslüman bir topluluğa ait de olsa, pek önemli bazı sonuçlara varılabilir. Bunlardan birisi de ailelerdeki erkeklerin hep tek kadınla evli görünmeleridir. Muhtemelen bu tür başka belgelerin de incelenmesinden geçen yüzyılın Osmanlı ailesi hakkında daha gerçekçi başka neticelere de ulaşılabilir ve bir kısım nazari bilgilere dayanan yanlış yargılardan da kurtulunabilir.